

SIIRI KONKS

Maatuul

Sa põlesid heleda leegiga

Toimetanud Piret Ruustal
Kujundanud Kaspar Ehlvest
Fotod Siiri Konks

© Siiri Konks ja kirjastus Argo, 2023
www.argokirjastus.ee
ISBN 978-9916-704-41-7
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

täna ma jutustan sellise loo
elas kord emand kel' oli *château*
just nagu päris kuid lühem ja pisem
selle ta kaevab ja ehitab ise

TERE, INIMENE. Kuhu sa, rumaluke, oled küll tulnud? See koht siin – seda ei ole ju olemas. Siin on luigeluulinn, piiririik, siin on mao tee kivi peal. See koht on neetud, see koht on saatanast. Ei, see on püha, sellel on rohkem elusid kui vaid need, mis nüüd möödas. Seda ei tapa tuli, tuul, vesi ega sõda. Sa ainult arvad, et see kuulub sulle – sinu hingemaa. Maaema muigab. Kolme tuhande aasta jooksul on siinne lausik tõusnud merest, enne seda näinud enda kohal päikest, pilvi ja kuud teise nurga alt, läbi kaldavee virvete. Veel hiljuti rohetas siin alvar, kaetud käppade, tarna ja tudraga, pesitsesid kahlajad, trillerdas lõoke. Nüüd on siin must maa. Päike justkui ei paistaks siia enam, ei soojendaks. Rumal inimene – ei osanud hoida, mis sul oli, ei saanud hakkama. Trügisid sinna, kuhu poleks pidanud. On see saatus, aura ehk karma? Elu läheb edasi, tulevad uued linnud, kasvavad uued männid ja kadakad, ainult sina seda enam ei näe. Sest sina oled ajalik, loodus on jääv.

Kaks vundamenti, iidne ja vastne, kumbki pärit oma ajast, seisavad siin nüüd kõrvuti nagu ajasambad, nagu maa- ja meremärgid, nagu templid mällu igaveseks. Teated kahest lõhutud elust. Küllap neid on siin rohkemgi olnud. Siit saab ainult edasi minna, tagasiteed enam ei ole. Hei, sina, inimene, mida sa siin teed?

PARAFRAAS UNO LEIESE lastelaulust sobib hästi selle muinasjutu alguseks, mis kunagi oli päriselu, nagu neist lugulauludest mitmed on olnud, ja siis mingil metatasandil õhku rippuma jäi – ei elus ega surnud, ei veel möödanik, ei enam olevik, tulevik ammugi mitte. Vägivaldselt surnud pidavat jääma kahe ruumi vahele kinni, ei pääse vabaks, tulevad sind kummitama, nõuavad oma õigust, isegi teadmata, millele.

Täpsustus ka – sel emandal ei olnud mitte tavapärasest mõistes uhke *château*, kus enamasti ka kummitab. Lossiks ülendas tema merekodu ülevoolav rõõm olemisest ja elamisest just seal ja siis, kui hing seda ihkas. Ja seda see ihkas, oh jaa, kuidas ihkas. Justkui õhuloss, aga jalgupidi tugevalt maas, igati materiaalne. Justnagu päris, kuid lühem ja pisem... Tegemised-toimetamised lossi sees ja lossi ümber, vahel lihtsad, vahel suuremad asjad, mõned valmis ja mõned alles pooleli. Igaveseks pooleli – kõlab kuidagi kurbuhkelt, kui selline sõna üldse olemas on. Selgem väljendus oleks, et kõik lõhuti korruga katki, puruks, kildudeks. Iroonik sinus pistaks, et läks nagu tavaliselt. Eriti kui mängu tuleb kellegi tundmatu võõras käsi. Lüürik ütleks, et valu on kõrgem kui taevakaar.

Aga valus just on. See, mis tundus igavesti jääv ja olev ja tulev; vorm, mis oli kasvatanud endale sisu ja kesta, oli hetkega kadunud. Ja kest, see kest ei kestnud, vandus võõrjõule alla ning sisu voolas olematusse. Lihtsalt majake – meremajake kusagil kaugel, kus maa, taevas ja vesi ikka veel kokku saavad, nagu poleks midagi juhtunud. Sinu *château*. Kas juhtuski üldse midagi? Kes teab? Kes mäletab? Kes hoolib? Laine loksab, tuul puhub, roog kohiseb justkui nutaks.

Eit mäletab, eit ei olegi veel surnud. Vanapagan sinus võib rõõmu tunda. Elagu metafooria ja allegooria. Mälupulk oli ääreni täis, aga oh häda – pulk on pisike, lausa miniatuurne, see võib ju siin sodi sees kuskil veel olla, kuigi tõenäosus on allpool nulli (*below zero*) ja selles kliimas kõik hädad alles algavad, midagi ei jää peale jää sinu ümber ja sees. Õnnetus ise oli hoopis kõrgkuumustemperatuuril. Tuli. Kahjutuli. Kust selline tuli? Miks tuli? Rumala inimese loll liigutus – jah, ühestainsast piisas, et hävitada sinu elu, sinu töö, sinu armastus, sinu kodu – sinu *château*.

Mis asi see tuli tegelikult on? Keegi ikka veel ei tea. Nii tore, et on asju, mida me veel ei tea, mida saab avastada, uurida, defineerida ja targa näoga lastelt eksamil nõuda. Olgu olla see tuli või jääd töötuks ja sured nälga! Haa-haa-haa – ei sure midagi, meil on healuriik, kus suremine on tabu: sotsiaaltoetused, kindlustus, vaestemajad (vist mingi moodsama nimega – sotsiaalmajad?), iga-sugused spetsialistid, kes ei lase sul surra, kuigi vahel tahaks, vahel oleks see kõige inimlikum tee selles loomaaias, kus nahunii kunagi keegi ega miski maa peale ei jää. Irratsionaalsed soovunelmad kõikuval valulävel. Hing on surnud, keha peab elama edasi.

Ei ole maa peal, põlendiku peal, tuhamägedes, kui soovite, ka sinu mälupulka, sinu mälu, mis on nüüd arvatavasti tähetolmuks saanud ja langeb sulle suurema tormiga ülevalt kaela nagu Sahara liiv või Jumala pisarad. Tuligi taevas appi, rõõmustaksid valitsus ja must mees kirikukantslis, kui neid see huvitaks. Väikese inimese väikesed asjad võivad vabalt pilve lennata, sealt enam ei otsi ega leia. Saba seinast välja, IT-poisil on kohvipaus.

Kohvipaksu peal ujub nüüd sinu mälulaev, mis peaaegu oli juba jõudmas kõvade kaantega sadamasse. Uni enam ei puhasta. Unenägudes ja magamata öödes hõljuvad nüüd kõik need tähed ja silbid ja sõnad, mis ühtäkki ja ootamatult on jälle lause- ja mõttekütkeist valla pääsenud ning tormavad nagu kevadised vasikad aprillikuu esimesel päeval, karjalaskepäeval, hullunult takka üles lüües mööda kadakast rannakarjamaad ringi ja ringi ja ringi. Pikk orjapõlv on läbi saanud, arvad sa seda vaadates. Aga mis siis, kui kõik on vale? Kui mingit orjapõlve pole olnudki? Töösse on ometi sisse kodeeritud rõõm, mis ei tule ilmsiks ilma kannatuse ja valuta. Kas rõõmustamiseks on vaja ilmtingimata tulemust või piisab protsessist? Juba Tammsaare oli sellega kimpus, sina seda ammugi ei tea. Nii või teisiti on sulle jäetud tühjad pihud. Kas meile pole vähe igasugust jama tõe pähe ette söödetud? Korda ilusasti järele, muidu tuleb jälle see töötus ja nälg ning majanduskapatsiteet või viisaastakuplaanid või muud sellised asjad ei kasvagi suuremaks ja suuremaks ja suuremaks nagu tolmupilv sinu kadunud sõnadest ja kadunud kodust.

Paugud juba käivad. Ligidal. Liiga ligidal. Midagi on katki läinud, lõhki kärisenud. Nii ikka juhtub, kui vitsad enam ei pea. Maailm plahvatas kõigepealt sinu sees ja siis sinu ümber. Mida see kõik tähendab? Milleks see kõik vajalik on? Mida sellega öelda tahetakse? Kuhu see viib?

Tegelikult on maailm alati katki olnud, pole terveks saanudki. Lihtsalt eelmised paugud käisid sinust kaugel, kusagil müstilisel mujal, mille võis mälust välja tõugata, tähelepanu ja vaagimiseta jätta, edasi kerida ja edasi elada, nagu midagi poleks olnud, ei

kuulnud, ei näinud. Mis silmist, see südamest, nagu öeldakse. Koolipingist saadeti su sõbrad Tšernobõli invaliidistuma. Millalgi kukkus kommunismitont suurema kolinata kokku. Siis hakkas tasapisi tulema tinakirstudes rahuvalvajaid, aga mitte liiga palju, seal kusagil jubedal taluvuse piiril vist, kui see ei juhtunud olema just sinu enda poeg. Edasi tulid põgenikud. Algul võõralt kaugelt maalt, aga elu hinnaga, alati elu hinnaga, siis siitsamast, piltlikult öeldes teiselt poolt metsa. Käes on kolmas koroona-aasta, aga keegi ei karda enam viirust, kui õhus on pommid ja kuulid ja mürsud. Inimesed aetakse kodudest välja, et sõdalased saaksid treenida. Parem õppemürsud kui vaenlase omad, põhjendab peaminister, kellel on õnn mitte teada, mida tähendab kodu kaotamine. Ohvri jaoks pole vahet, kelle pommile ta elamine ette jäi – omade või võõraste. Valu on ikka sama. Kas see lapike harjutusväljakut tõesti päästaks meid kolmanda maailmasõja eest? Kliimaaktivistid kavandavad selle kõige foonil rohepööret, milleks teadus veel üldse valmis pole, sunnitakse ostma üheotsapiletiga autosid, mis jõuavad hädavaevu metsani, aga koju tagasi enam ei too, ehitama tuumajaamu, kolima Kuule ja Marsile. Pakendamist ja kiletamist ei keela keegi – see on lausa euronorm. Mis üle jääb, saadame laevadega Aafrikasse. Seda kõike ei saa enam ignoreerida. Muinasjutt Rapunslit oma lossitornis ei päde enam. Sinu isiklik õnnetus kahvatub maailmavalu keeristormis.

Ühtegi raamatut pole sul olnud nii raske alustada kui seda. Uuesti alustada. Kõik tahaksid muudkui maailma parandada. Multifilmidest arvutimängude, lugude ja lauludeni me muud ei kuu-
legi. *Heal the world, make it a better place, for you and for me, and the*

entire human race, laulavad lastekoorid koos surematu Jacksoniga. Aga kõik voolab allamäge. Ohjeldamatult, pidurdamatult, lõpumatult. Sa oled haige koos oma maailmaga, oma ajaga, sest saetakse ju sama oksa, kus sa istud. Sa oled hirmul ja õnnetu ja segaduses nagu teisedki su ümber. Ei, sa ei tea retsepti, kuidas kõik jälle korda saaks. Tajud hoopis paratamatust, jõuetust ja tuska. Suure paugu eelaimust. Tahaks elada omaenda elu omaenda maailmas ja sellestki saab vahel liiga palju. Õnnetus tekitab viha ja viha külvab uut õnnetust. Kui igaüks saaks hakkama vähemalt iseenda muredega, kas sellest tõmbuks hädaorg tervikuna koomale? Aita ennast nagu oskad, küll siis aitab Jumal ka? Edasiminekuks oleks vaja uusi tugipunkte. Kas uus võib olla äraunustatud vana?

Mälu on imelik asi. Kipub trikke tegema, vimkat viskama, valima, selekteerima ja kataloogima oma (kelle?) tahtmist mööda. See on kaitsereaktsioon sinu enese eest, sinu enda vastu. Suurim vaenlane oled enamasti endale ise. Sinu mälu on niisiis targem kui mõistus – hoiab sind koos, kui kipud lagunema, hoiab töös, kui kipud maha käima. Vaatame, mis sellelt riulilt võtta on.

AJAKAPSEL I

On 1918. aasta külma veebruarikuu lõpp. Meri on paksu jääkaane all, kõmiseb seal ähvardavalt jõuliselt. Siit või taamalt jookseb pimeduse varjus raginal jäälaamade vahelt läbi pragu, muutes pankade ääred soolaveest tumedaks ja märjaks. Osa sellest kõue-

kõminast võib olla ka kaugel sõja kaja, mis siin, tuulte tallermaal, tühjal Läänemaa Tuuru küla rannal hirmu ja õudu külvab. Või mis kaugel – sõda on lausa koduukse all. Merekindlustuste süsteemi Muhu väina positsiooni tugipunktid asuvad Sõrve poolsaarest Kõpuni, ka mandri läänerannik on kaitserajatisi täis. Vene sõdurid ja ohvitserid on majutatud ümberkaudsetesse taludesse ning kõikvõimalikesse katusealustesse. Viljasalved on rüüstatud, sead-lambad tapetud ja nahka pistetud, hobused rekvireeritud kahureid ja moona vedama. Kaugelt tulnud umbkeelsete sõjarditega koos peavad Muhu- ja Saaremaa kaitsel võitlema ka 1. Eesti polgu mehed – nii sisemaalt toodud kui siitsamast rannaküladest pärit. Sellest 1. Eesti polgust saab hiljem 1. jalaväerügement ja paljudest 1. Eesti polgu ohvitseridest, nende hulgas Laidonerist, saavad Eesti sõjaväe kõrgemad ohvitserid.

17. oktoobril 1917 oli rannarahvas ennenägematult suure merelahingu tunnistajaks. Saksa laevastik eesotsas lipulaevadega König ja Kronprinz tungis läbi Liivi lahe Suure väina ja kohtas seal Vene soomuslaevade Slava ja Graždanin vastupanu. Kogu meri vahutas tulekeerises, taevas oli paks must suitsupilv. Mürsud plahvatasid, maa ja taevas said tuld, vett ja tõrva täis. Midagi nii jubedat polnud siinkandis iial nähtud. Lapsed lasti koolist priiks, aga selle asemel, et kodudesse varjuda, jäid poisikesed koos muu külarahvaga ammuli sui põlevat merd vahtima. Laev Slava lasti põhja ja uputati Suure väina – Kumari kanalisse vastase läbipääsu takistamiseks. Tervenisti see sinna ei mahtunudki, pool jäi veepinnale.

Graždaninil õnnestus vaatamata vigastustele põgeneda. Suure väina merelahing oli Tsaari-Venemaa sõjalaevastiku viimane lahing, aga seda rannarahvas muidugi veel ei teadnud. Novembriks olid Muhumaa ja Hiiumaa sakslaste käes, palju oli vangilangenuid, sealhulgas ka eesti mehi. Tsaariväed ootasid mandrilt abi, aga see jäi tulemata. Neevalinnas oli Lenin revolutsiooni alustanud. Sõdurid ei kuulunud enam ülemuste sõna, algas üleüldine kaos ja põgenemine. Rajatised, varjupaigad ja tehnika, mida kaasa ei suudetud võtta, tuli käsu korras õhku lasta või põletada.

Niisiis – on 1918. aasta veebruari viimase pühapäeva varahommik, kõlekülm, tuuline ja röske. Pärast kuudepikkust mürglit on ümberringi uskumatult vaikne. Ainult tuule vihinat ja pilliroo kahinat on kuulda. Õhus levib ikka veel hävingu- ja kõrbehais, see iseloomulik sõjalehk, tuhaväljade tuul. Jää paugub omasoodu, aga see kõik on randlase kõrvale tuttav rahuajamuusika.

Tõnise-Mihkli renditalu vanaperenaine astub suurrätti ja kasukasse mähitult mööda alumist rannateed Kiidewa ehk saksapäraselt Kiwidepäh mõisa poolt Tuuru küla rannäärse kabeli poole, et oma talu sõjakeerises kadunud meespere eest Jumalalt armu paluda ja küünlad süüdata. Peremees Priidust ja nooremast pojast Elmarist pole mingeid teateid. Vanem poeg Tiit, kes õnneks kroonust pääses, on nüüd talus peremehe eest. Elmari naine Ada on murest haige ja nende kaks teismelist poega üsna ula peal, sest kool on juba mõnda aega suletud olnud. Poisikesed olid kodust mitmeks päevaks jalga lasknud, kambas üle jää põhjas kinni istuva

purustatud Vene sõjalaeva juurde läinud, et sealt põnevaid vidinaid maha kruvida, aga olid Saksa sõduritele vahele jäänud, ülekuulamisele viidud ja üle noatera pääsenud. Tiidul pole aega poisse passida ja ega vana Reetki enam kõike jaksa. Kui Saksa sõdurid mõne päeva eest üle jää Virtsu tulid, lasid Vene sõdurid Tõnise-Mihkli eestostast ja rehealusest jalga koos kõigega, mis pihku said. Õnneks jäid neil küüni heinte alla peidetud silgupütid ja viljakotid leidmata, natuke kartulit on Reedal ka kindlasse kohta ära peidetud – Vene Talurahva Põllupangale ju vaja rent ära maksta, ei härrased hooli, kas on rahu- või sõjaaeg. Võlgu ei tohi jääda, muidu võtavad veel sellegi maatüki käest. Küll nad kuidagi läbi ajavad, pea see kevadki ei jõua, tuleks ainult Priit ja Elmar elusalt tagasi, olgu või vigaselt, peaasi et elusalt. Ja et see tapmine ükskord läbi saaks!

Reet on oma retkel juba päris mere kaldale jõudnud, Puise tee ristumiskoht kaugel seljataga. Rada on talle lapsest peale tuttav, eks ole siit mitmed korrad hobuvankriga lausa Haapsalu linna välja sõidetud. Ülevalt, sisemaa poolt läheb ju teine, suurem tee ka, aga too on hulk maad pikem, sealt sõidavad saksad troskaga. Ühtki hingelist ei ole vastu tulnud, inimesed pelgavad marodööre. Reet ei pelga enam midagi, tema oma elu pärast ei muretse, tuleks vaid mehed koju tagasi. Ehk Jumal aitab, mõtleb ta ja pigistab ühes peos palvehelmeid, teises kahte valget küünalt. Siin all rannakarjamaal on vaade avar ja silmapiir kaugel. Lambad on mätta palja hoidnud ja kadariku madala. Pole enam palju maad astuda jäänud, aga millegipärast pole tuttava kabeli kontuure läbi hommikuudu

ikka veel näha. Reet on üsna imestunud, kuni süda aimab halba. Viimase otsa läbib vanaperenaine lausa jooksupalu, et siis suitsevate varemete kõrvale põlvili maha langeda. Isegi jumalakojale ei ole halastatud – hõõgub tuhk ja nõgised vundamendikivid. Reet pühib suurrätinurgaga silmi tikkuvaid pisaraid. Terve sõjaaja ei ole mahti olnud nutta – nüüd siis pole silmaveel enam pidamist. Pika aja pärast torkab kaks valget küünalt ahervare äärde maasse, süütab põlema, lööb risti ette ja saadab taeva poole oma suure palve.

Jumalakoja mahapõletamine ei ole hea märk. Kõrgem võim ei võta Reeda palvet kuulda, kumbki Tõnise-Mihkli talu meestest ei tule sõjast tagasi. Üks Elmari poegadest satub järgmisel aastal vabatahtlikult võitlema Vabadussõja rindele ja saab hiljem vaprust eest noorelt Eesti riigilt maatüki asundustalu rajamiseks. Reeda silmad seda enam ei näe.

KÕIGEPEALT TULI eitamine. *Nope*, see pole võimalik. Kaks korda järjest nii ei juhtu. Saatus ei saa selline õelusekott olla... Või siiski? Kas üldse saab rääkida saatusesest, kui tuli ei süttinud kumbki kord taevasest väest, vaid inimese enda kätest – olgu siis meelega või meeletult, tahtsi või tahtmatult. Igal juhul on iga käe küljes keha, keha otsas pea, peas ... misasi? ... kaabu? ... selle all mured? ... rõõmud? ... tühjus ja väsimus? ... ükskõiksus? ... kärsitus? ... hoolimatus? ... minnalaskmine?

Sõja ajal oli muidugi hirm, võõraviha, tülpimus, kättemaksu-
iha, lootusetus, jumalasalgamine ja enesepettus. Et paras neile
vallutajatele, paras sellele hallile metsarahvale, kelle enda jumalad
elavad hoopis kusagil hiies või pühades kivides või kes teab kus
pärapõrgus. Töörahva võimul polnud Jumalat tarvis, ammugi siis
veel mingit jumalakoda. Inimene pidi mõtlema ja uskuma seda,
mida kästi. Jumala asemik oli partei.